

mini **slovník
pojmu
z literární
komparatistiky**

Mgr. Zuzana Adamson-Krupičková
Docteur de la Sorbonne

Copyright: Dr. Zuzana Adamson-Krupičková, 2014

Publishing: Dr. Zuzana Adamson – 48. Gam

Layout: Nina Kaminská

ISBN 978-80-905352-3-7

All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form or by any means without the prior written consent of the Publisher, excepting brief quotes used in reviews.

biografie

*Autorka obhájila na Sorbonně v Paříži doktorskou práci s tématem **Aspekty transtextuality v díle Milana Kundery: Kafka, Broch, Vančura a česká avantgarda – Les Aspects de la Transtextualité dans l'oeuvre de Milan Kundera: Kafka, Broch, Vancura et l'avant-garde thèque**. Pracovala na katedře literární komparatistiky pod vedením prof. J.-P. Morela. Na téma Milan Kundera, Kafka etc. také připravila různé příspěvky pro mezinárodní konference.*

Působila mimo jiné jako spolupracovnice a korespondentka z Paříže pro řadu českých novin a časopisů, psala články, reportáže, a také analytické studie na nejrůznější témata v literární komparatistice, které publikovala ve Francii.

*Do češtiny přeložila dílo prvního francouzského romantika **Alphonse de Lamartina Básnické meditace** (Květy poezie, 2003), který byl přebásněn takto kompletně vůbec poprvé. Přeložila také romány spisovatelů **Andreje Makina (Za času řeky Lásky)**, **Alberta Camuse (Šťastná smrt)**, **F. Houellebecqua**, **F. Beigbedera**, **Benoît Duteurtra** a jiných. Má v oblibě současné francouzské spisovatele.*

*Píše vlastní tvorbu, básně, eseje a cestopisy. Sama tvrdí, že je na cestách minimálně polovinu dní v roce – cestách po Asii, USA, Evropě i Africe (pracovních i soukromých). S pseudonymem **Jana Collins** napsala bestseller – erotickou novelu „o nespoutané vášni uprostřed spoutané Evropy“ s názvem **Sex v Praze** (2012). Další její knihou je cestopis ve formě e-knihy **Sama blondýnka se toulá po Indii** (2013).*

Tato knížka je pozůstatkem z doktorského studia na Sorbonně, jak jsem si vypisovala jednotlivá hesla a hledala a sestavovala co nejlepší definice termínů. Věřím, že vám slovníček bude nápomocen při vašich studiích té krásné a dobrodružné komparatistické vědy, která je výborným procvičováním inteligence a schopnosti vidět souvislosti a otevírá nám brány k univerzálním zákonitostem bytí. Nikdy nevíte, k čemu vám vaše usilovné studium nakonec bude a kam vás dovede! Já za sebe mohu říci, že mne nedovedlo na univerzitu, ale do soukromého podnikání. Vybuodovala jsem úspěšné mezinárodní podnikání a použila přitom i poznatky ze strukturalismu a komparatistiky: obojí výborně procvičuje samostatné myšlení a pomohlo mi to při tvoření „systému“ podniku.

a

Adaptace:

1. V užším smyslu proces přetváření existujícího textu (díla) do divadelní, filmové nebo televizní podoby, podle Gérarda Genette (z pohledu hypertextuality) jde o transpozici, přičemž se mění modus (způsob). Zároveň dochází ke kvantitativním transformacím díla, kdy se odstraňují méně důležité epizody původního díla a zjednodušuje se jeho styl. Účelem adaptace bývá zpopularizovat nějaké zajímavé dílo, uvést do současného kontextu dílo z historického období anebo přiblížit nějaké dílo cizí kultury. Adaptace by měla zachovat význam a smysl díla i jeho hodnoty. Celkově lze říci, že adaptace by měla být v daleko těsnějším vztahu s originálním textem, než [variace](#).
2. V širším pojetí jde o každé dílo B, které je novým zpracováním díla A, přitom se nemusí jednat o text, ale může se jednat např. o převyprávění nebo přebásnění lidové slovesnosti. Autor pracuje s vlastní invencí, vybírá z díla ty složky, které pokládá za významné a aktuální, podle toho, jaký je jeho [autorský záměr](#).

Adorno Theodor Wiesengrund (1903–1969): německý filozof a estetik, významný představitel tzv. [Frankfurtská škola](#), což byla skupina neomarxisticky orientovaných badatelů působících ve Frankfurtu. Jeho práce o sociologii populární kultury jsou

jedním z klíčových příspěvků do diskuze o postmoderní kultuře a době.

Svou kariéru začal v roce 1924 obhájením doktorské práce z filozofie ve Frankfurtu, v roce 1931 se tam habilitoval a s kolegou Maxem Horkheimerem založili Institut für Sozialforschung (Institut sociálních studií). Při vzestupu nacismu v Německu přesunuli jeho činnost nejprve do Anglie, později do Žürichu a nakonec do USA (filozof krátce pobýval také v Hollywoodu). Po skončení války se vrátili do Frankfurtu a v roce 1959 se Adorno stal ředitelem obnoveného Institutu für Sozialforschung.

V USA se zaměřil na kritiku kapitalistického kulturního průmyslu a zkoumal proměny kultury ve 20. stol. Podle něj kulturní průmysl nejen, že pěstuje v lidech falešné potřeby, které nahrazují potřeby skutečné (kreativita, svoboda), ale vytváří také „zbožní fetišismus“, což znamená, že všechno je převáděno na hodnotu peněz.

Společně s Maxem Horkheimerem publikuje *Dialektik der Aufklärung* (1947). V práci *Negative Dialektik (Negativní dialektika)* (1966) kritizuje hegelovský idealismus. Nabízí dva významné koncepty: koncept kritiky a ne-identity (Nichtidentität). Nejde o definici ideologie nebo „vize světa“, kterou by umělecké dílo mělo vyjadřovat, ale chce postihnout negativitu a ne-identitu inherentní ke kritickému umění, především u avantgardy. Kromě jiných spisů musíme zmínit ještě rozsáhlé pojednání o hudbě *Philosophy of Modern Music (Filozofie moderní hudby)* (1958).

Poslední dílo *Ästhetische Theorie (Estetická teorie)* zůstalo nedokončené. Adorno v něm zkoumá klasické termíny z estetiky jako jsou myšlenka o autonomitě uměleckého díla, umělecká tvorba jako sociohistorický jev, krása v přírodě a umění. Umění je podle něj místem boje proti dominantnímu proudu konformity a pasivity.

ADORNO, Theodor: *Estetická teorie* (1970), přel. Dušan Prokop, Praha, Panglos, 1997.

Alegorie: v tradiční rétorice i v literární vědě je specifickým typem metafory, patří tedy k figurám do skupiny tropů. Od běžné metafory se liší tím, že je mnohem propracovanější. Jde o diskurz s vlastním smyslem, který se používá k tomu, aby naznačil jiný smysl, který se nevyjadřuje přímo. Alegorie se někdy definuje v opozici k symbolu, jehož je v určitém smyslu logickým rozpracováním, a to ve formě popisu nebo vyprávění. Avšak symbol má přirozenou schopnost mít mnoho možných interpretací, zatímco alegorie jakožto figura nabízí jednu možnou interpretaci. S alegorií se setkáváme v pohádkách, parabolách, legendách atd.

Aliterace: z původní rétoriky figura patřící k figurám slov, která spočívá v opakování souhlásek nebo sousedících konsonantických fonémů. Často se aliterace kombinují s asonancemi (v poezii), které jsou založené na opakování samohlásek. Velmi časté v poezii.

Alograf: viz [hypertextualita](#).

Aluze: termín pochází z rétoriky. V intertextualitě znamená narážku, odkaz na jiný text B v textu A. Není explicitní (na rozdíl od citace a reference), takže pokud například čtenář nezná text B, nebude ji v textu A identifikovat. Nicméně se znalostí textu B dokáže textu A porozumět lépe, dokáže lépe interpretovat jeho význam a proniká do tvůrčího vědomí autora. Aluze není doslovná (na rozdíl od citace a plagiátu).

Anafora:

1. V tradiční rétorice figura stavby, která spočívá v tom, že se opakuje stejné slovo nebo více slov na začátku věty nebo celku, v poezii na počátku dvou po sobě následujících veršů, aby se získala symetrie a výpověď zapůsobila silněji. Příklad: „*Chtěl jsem se jen dívat, chtěl jsme být první a nejlepší, chtěl jsem se s ním setkat...*“ K anafore je protikla-

dem epifora, kde se slovo nebo více slov opakují na konci výpovědi, syntaktických celků, veršů. Příklad: „*Vstával jsem brzy ráno a byl jsem šťastný, procházel jsem se a byl jsem šťastný, navštívil jsme matku a byl jsem šťastný...*“ Další podobnou figurou stavby je epanastrofa (palilogie), kde se slovo nebo sousloví opakuje na konci jednoho verše (nebo syntaktického celku v próze) a na začátku dalšího verše (nebo syntaktického celku v próze).

2. Ve strukturní syntaxi strukturní anafora je sémantické spojení, kterému neodpovídá žádné strukturní spojení.

Analepse: 1. V naratologii (uvedl Genette) označuje proces, kdy vypravěč náhle předkládá událost, která se stala v minulosti vzhledem k tomu, o čem právě vypráví. Definuje se v protikladu k prolepsi, kdy vypravěč předkládá událost, která se teprve stane. Analepse neboli návrat do minulého (flashback) je ve srovnání s prolepsi velice častá. Obě představují anachronii (časový posun) v časové organizaci vyprávění, kdy pořádek událostí není identický s pořádkem jejich objevení se v narativním diskurzu (vyprávění).

Genette dále rozděluje analepse na vnější (časoprostor nesouvisí s prvotním vyprávěním) a vnitřní (její časoprostor je zahrnut v prvotním vyprávění).

Animizace: původně z rétoriky, figura, která patří do skupiny tropů a znamená, že se neživým věcem přisuzují vlastnosti a aktivity zvířat. Liší se tak od personifikace, která je založena na přenášení vlastností a činností živých bytostí na věci neživé.

Antifráze: v rétorice figura myšlení, která spočívá v tom, že se vyjádří opak toho, co se chce vyjádřit, obvykle ironicky. Někdo např. udělá nějakou hloupost a vy mu řeknete: „*Gratuluji vám!*“ Nebo: „*Vaše vysvětlení je úžasné, ale nic jsem nepochopil...*“

a
b
c
č
d
e
f
g
h
ch
i
j
k
l
m
n
o
p
r
ř
s
š
t
u
v
y
z
ž

Antiromán: typ románu, v němž se do centra pozornosti dostává samotný proces tvorby, v díle jsou tudíž přítomné významné metatextové pasáže. Autor či vypravěč přechází z jedné narativní roviny do druhé, pojednává o své práci, komentuje jednání postav, neustále rozrušuje linearitu příběhu, který není hlavním cílem. To všechno odkazuje na hravé aspekty díla, fiktivnost a zbožení „iluze skutečnosti“. Příkladem je Diderotův *Jakub Fatalista a jeho pán*.

Kdybychom se podívali do historie, výraz se poprvé vyskytl v 17. stol. ve spojení s francouzským spisovatelem Charlesem Sorelem a jeho románem *Le berger extravagant* (1627) (*Extravagantní pastýř*). V roce 1633 vychází knížka znovu, ale má nový titul *L'Anti-roman*. Hlavní postavou je syn obchodníka, který je natolik ovlivněn četbou románů, že se jednoho dne rozhodne, že bude žít ve světě fikce, jako by to byla skutečnost.

Antiromán se ve velké míře objevuje ve 20. stol., někdy se používá termínu „román dekonstrukce“, souvisí také s francouzským „novým románem“, zvláště v období 1950–1960.

Typickým antirománem jsou *Penězokazi* André Gidea, jako antiromány jsou označována díla Nabokova či Evelyn Waughové.

Antropologický invariant: viz [invariant](#).

Apostrofa: původně z rétoriky figura myšlení, kdy se řečník uprostřed svého diskurzu náhle odvrátí od publika, aby se obrátil k některé osobě nebo speciálnímu předmětu. Předmětem apostrofy, hojně uplatňované v literatuře, mohou být osoby nebo věci přítomné nebo nepřítomné, živí nebo mrtví lidé, věci živé i neživé. Tak se Lamartine obrací k přírodním krásám:

*Vy tichá skaliska, jezero, lesní pásma!
Vám sebeobnovu čas přidal do vínků.
Chovej na dnešní noc, ó přírodo má krásná,
alespoň vzpomínku!*

(přel. Zuzana P. Krupičková)

Archaismus: každý výraz nebo vyjádření, které vzhledem k období, kdy zkoumáme text, pokládáme za zastaralé (pocházejí z minulosti a stojí mimo jazykovou normu). Lexikální archaismus je používání slova, které už je mimo úzus. Archaismus sémantický znamená používání termínu ve smyslu zastaralého, který do současnosti nepřetval. Archaismus gramatický je používání zastaralého tvaru slova nebo větné konstrukce (např. přechodníku).

Archetyp: (z řec. arkhetupon – *arkhe* = začátek, *arkhaios* = starý, *tupos* = model, otisk) výraz se poprvé objevil v textech křesťanského filozofa a teologa Clementa Alexandrijského (2. stol. n. l.). Byl použit v esoterickém kontextu, aby označil tajný vzkaz (psaní), který zakódovali písaři starého Egypta, když předávali myšlenky o náboženských souvstáznostech. Později se výraz objevil v hermetických textech *Corpus Hermeticum* takto: „*ve své mysli spatřuješ archetypální formu, základ základů, která je bez hranic...*“ Dále ohledně používání výrazu nemůžeme opomenout sv. Augustina.

Do psychologie zavedl termín archetyp kolem roku 1915 Carl Gustav Jung, aby popsal vnitřní tendence k podobným konceptům a označil konstanty lidské psychiky, které představují psychologicky nutná a adekvátní reakce k jistým typickým situacím.

1. V užším smyslu podle Junga je archetyp hypotetická entita s emotivní hodnotou (silou). Často se projevuje ve snu, fantaziích a vizích. Je zajímavé, že existují velice průkazné analogie s motivy, které nalezneme v mýtech, pohádkách, legendách, ale i v náboženské symbolice a v uměleckých dílech. Obrazy osobního (individuálního) podvědomí, které vytvářejí osobní intimitu duševního života, nazýváme komplexy s afektivní tonalitou. Konstelace představ okolo centrálního prvku mají emotivní sílu, kterou dodává

vzpomínka zasutá v podvědomí. Obrazy kolektivního podvědomí se nazývají archetypy.

Jung zdůrazňoval, že archetypy nejsou statické a nelze je za takové považovat, jsou to systémy psychické energie nebo způsoby různých energetických vztahů.

2. V širším smyslu výraz označuje konstituční prvky kolektivního imaginárna. Ukazují, že imaginace (představivost) se neuplatňuje zcela volně, protože produkce představ se řídí zákonitostmi druhu, nikoli jedince.

Archetypal criticism: literárněvědné zkoumání amerických kritiků, kteří se zabývali imaginárnem od 30. let 20. stol. Jestliže se termín vžil v USA, v Evropě se hovoří spíše o kritice vědomí nebo imaginárna. Bádání o archetypu se rozvinulo na obou kontinentech, aniž by vědci o sobě věděli. Základ mají společný: vycházejí z teorií Carla Gustava Jung.

Nejvýznamnějšími představiteli archetypal criticism jsou antropolog a teoretik kultury Joseph Campbell a psycholog James Hillman, dále literární kritikové David Tacey, Terence Dawson, Patricia Berryová a další.

Ohledně problematiky existuje mnoho různých teorií. Jestliže Maud Bodkinová objasňuje „emotional patterns“ (emocionální vzory) v literárních dílech, Northrop Frye používá termín archetyp ve smyslu „vracející se představa, obraz či téma“ a považuje Jungovu teorii o podvědomí za nepoužitelnou (příliš vykonstruovanou) pro literární kritiku.

Hillman zavrhl používání substantiva archetyp a nahradil je adjektivem archetypální. Podle něj archetypy jako takové neexistují, existují však mentální obrazy, které můžeme nazývat archetypální. Metoda archetypokritiky spočívá v tom, že se musíme na základě vcítování doobrať k image, obrazům a symbolům a jejich fungování, přičemž nehledáme jejich skryté významy.

Současná kritika (Hillman, Adams) pojímá archetypální kritiku jako hledání smysluplných

míst, která prosakují skrze množství produkci individuálního a kolektivního imaginárna, což otevírá cestu k intertextualitě. Při interpretaci je nutné postihnout unikátní a univerzální jevy zároveň, ale v obou případech cestou hermeneutiky. Objasnění symbolu hledáme nejprve ve vlastní kultuře, potom v jiných kulturách, aby se ověřilo, zda jde skutečně o archetyp.

BODKIN, Maud: *Archetypal Patterns in Poetry* (1937), Oxford, Oxford University Press, 1968. FRYE, NORTHROP: *Anatomy of Criticism. Four Essays*, 1957.

Architextualita: podle Genetta (1979)

architekt je celek obecných nebo transcendentních kategorií – typů diskurzu, způsobů výpovědi, literárních žánrů atd. –, z nichž vychází a sestává každý jednotlivý text. Architextualita je vztah přináležitosti textu k různým typům diskurzu, z nichž vychází. Determinuje žánry a jejich tematiku, modalitu, formální stránku a další aspekty a orientuje horizont očekávání čtenáře. Tak třeba Máchův *Máj* je lyrickoepická básnická skladba, bude tedy vykazovat architextové podobnosti s jinými lyrickoepickými básnickými skladbami.

Asonance: figura původně z rétoriky, která patří do skupiny figur slov. Spočívá v tom, že se opakuje samohláska nebo vokální foném. Bývá uplatňována společně s aliterací. Velmi častá v poezii.

Auerbach Erich (1892–1957): je pokládán za jednoho z nejvýznamnějších německých literárních historiků 20. stol. a znalce středověké kultury a společnosti.

V letech 1929 až 1935 působil jako profesor na univerzitě v Marburgu, v roce 1936 byl donucen opustit Německo a stal se profesorem románských jazyků na univerzitě v Istanbulu, později působil v USA v Pensylvánii a na Univerzitě v Yale.

Světově známým se stal knihou *Mimésis: reprezentace reality v západních*